

Оплата праці: українські проблеми на тлі світових тенденцій

В. ДУМАНСЬКА

Институт демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М.В. Птухи м. Київ

У статті проаналізовано світові тенденції в оплаті праці, серед яких поступове зближення рівня оплати праці у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, посилення дискримінації оплати праці певних категорій працюючих, посилення соціальної нерівності та ін. Автором визначено специфіку проявів цих процесів в Україні з урахуванням девальвації валюти та розвитку військового конфлікту на сході України.

В статье проанализированы мировые тенденции в оплате труда, среди которых постепенное сближение уровня оплаты труда в развитых и развивающихся странах, усиление дискриминации оплаты труда определенных категорий занятых, усиление социального неравенства и др. Автором определена специфика явлений в Украине с учетом девальвации валюты и развития военного конфликта на востоке Украины.

The paper analyzes global wages trends, including slow convergence of wages in developed countries and developing countries, increasing discrimination of certain categories of employees, increasing social inequality and others. The author defines the specific manifestations of these trends in Ukraine, taking into account the devaluation of the local currency and the development of military conflict in eastern Ukraine.

Ключові слова: заробітна плата, зайнятість, оплата праці, неформальна зайнятість, дискримінація в оплаті праці.

Вступ. Наслідком фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. стало суттєве зниження заробітної плати та погіршення умов праці значної частини зайнятих, причому глибина падіння залежить як від рівня економічного розвитку країн, так і від регіональних чинників. Високорозвинуті країни набагато більше постраждали від кризи, процес відновлення їх економіки відбувається значно повільнішими темпами, тому очевидно, що він буде достатньо тривалим. Хоча Україна за економічними показниками належить до групи країн, що розвиваються, у нашій країні чимало спільного з групою розвинутих країн.

З 2014 р. увага міжнародних організацій пильно прикута до України, адже наслідки Революції Гідності, анексії Криму та військових конфліктів на сході України мають не лише локальні, але й глобальні наслідки¹. Економічний поступ, який зробила наша країна у посткризовий період зараз практично знівельовано девальвацією національної валюти, зниженням рівня доходів та погіршенням умов життя населення.

Постановка завдання. Ми ставимо собі за мету проаналізувати світові тенденції у сфері оплати

праці та вивчити їх прояв в Україні. Шляхом порівнянь та зіставлень прагнемо визначити, що спільного у сфері заробітної плати та доходів населення в Україні та інших країнах, чи рухається наша країна в рамках міжнародних та регіональних трендів, чи має якість особливості.

Результати дослідження. Роль заробітної плати у забезпеченні економічного зростання та підвищенні добробуту громадян була і є визначальною². Світова економіка поступово оговтується після глибокої кризи 2008–2009 рр., і, як наслідок, відбуваються суттєві трансформації у заробітній платі, причому такі процеси по-різному протікають у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, також існують суттєві регіональні відмінності. Міжнародною організацією праці виділено наступні світові тренди в оплаті праці:

- За результатами економічного поживлення у 2012–2013 рр. досі не вдалося досягнути докризових стандартів оплати праці;
- Високорозвинуті країни демонструють практично нульове зростання оплати праці;
- Рівень оплати праці у країнах, що розвиваються, поступово наближається до рівня високорозвинутих країн;

¹World employment and social outlook: Trends 2015 / International Labour Office. – Geneva: ILO, 2015. Retrived on February 2, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_337069.pdf

²Грішнова О.А., Брінцева О.Г. «Відповідальність підприємства щодо персоналу як новий формат розбудови соціально-трудоких відносин / Экономика и управление. Научно-практический журнал. №4, 2012. С.49-56

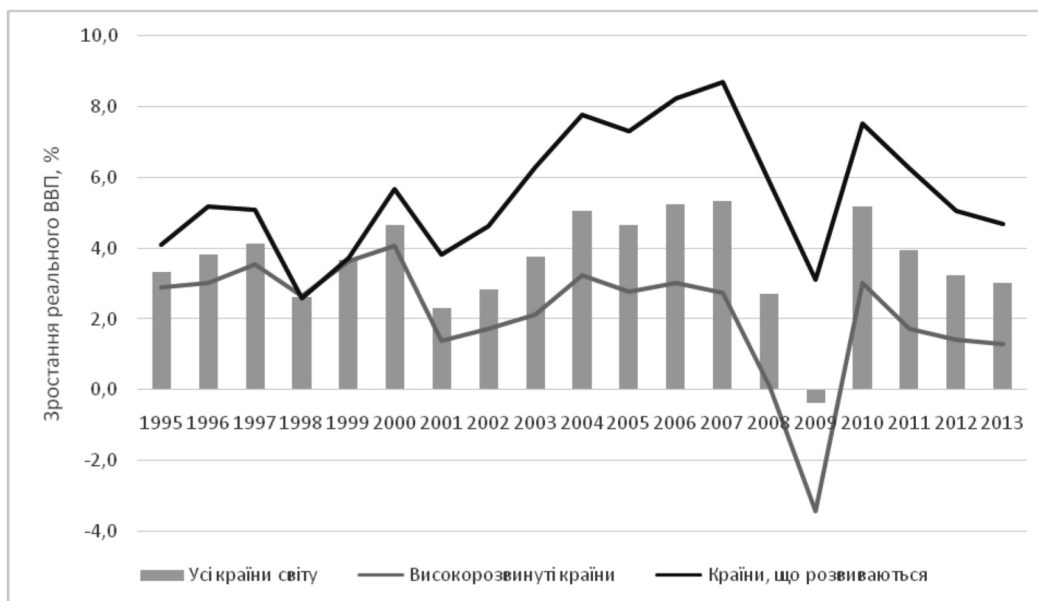

Рис. 1. Динаміка середньорічного економічного зростання, 1995–2013 (ВВП у постійних цінах)³.

➤ Зростають масштаби соціально-економічної нерівності;

➤ Підвищується роль трудових доходів у забезпеченні добробуту населення;

➤ Посилюється дискримінація в оплаті праці⁴.

Наприкінці 1990-х економічне зростання у високорозвинутих країнах і у країнах, що розвиваються, було практично на одному рівні⁵, проте до 2008 р. країни, що розвиваються, змогли досягнути майже вдвічі вищих темпів зростання, ніж високорозвинуті. Водночас, економічне падіння, зумовлене кризою 2008–2009 рр., для розвинутих країн було значно глибшим, і, відповідно довшим є період рецесії (рис. 1).

Економічний спад в Україні у кризовий період був навіть глибшим, ніж у розвинутих країнах – у 2009 році зафіксовано зниження ВВП на понад 14%⁶. Впродовж наступних кількох років економіці України практично вдалося відновитися до докризового рівня, проте у 2014 р. відбувся суттєвий спад економічної активності, спричинений військовими діями на сході України, а також анексією частини території.

До 2014 р. динаміка зростання середньомісячної заробітної плати в Україні суттєво перевищувала

загальносвітові показники, за цим показником наша країна є одним із лідерів у групі країн, що розвиваються (рис. 2).

Як бачимо, у посткризовий період у світі зафіксовано зовсім незначне зростання заробітної плати – близько 2%, причому визначальним чином таке зростання зумовлено за рахунок Китаю. У той же час у країнах Європи досі спостерігається падіння рівня оплати праці, особливо яскраво це проявляється у Греції, Іспанії, Італії, Ірландії, Великобританії, а також у Японії.

Україна є одним із лідерів за темпами зростання заробітної плати у світі. У 2012 р. зростання складало 14,4%, і хоча у 2013 р. цей показник знизився майже вдвічі, наша країна зберігає за собою лідерство, випереджаючи Китай (рис. 3).

Хоча заробітна плата в Україні зростає досить швидкими темпами, рівень оплати праці в нашій країні досі залишається дуже низьким.

Середньомісячна заробітна плата у країнах, що розвиваються, поступово наближається до рівня оплати праці в розвинутих країнах. Звичайно, розрив досі залишається значним, проте за умов збереження таких темпів зростання економік країн, що

³IMF World Economic Outlook database. Retrived on February 5, 2015 from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx>

⁴Global Wage Report 2014/15: Wages and income inequality International Labour Office – Geneva: ILO, 2015. Retrived on February 5, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_324678.pdf

⁵Колот А., Глобалізація економіки та її вплив на соціально-трудову сферу / Україна: аспекти праці, № 3, 2001, С.3-10.

⁶Офіційний сайт державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

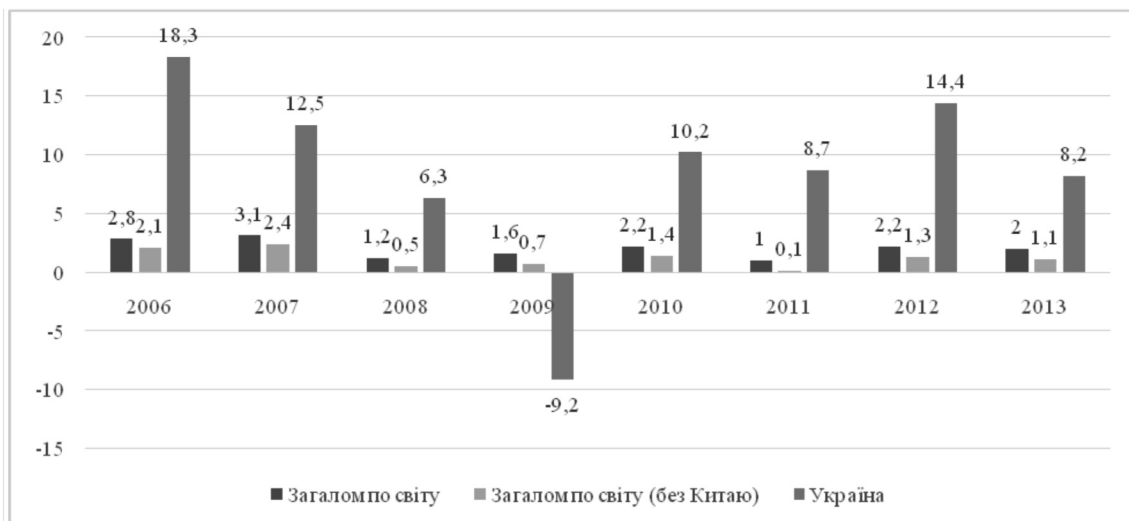

Рис. 2. Динаміка зростання середньомісячної заробітної плати у світі та в Україні у 2006–2013 рр.⁷

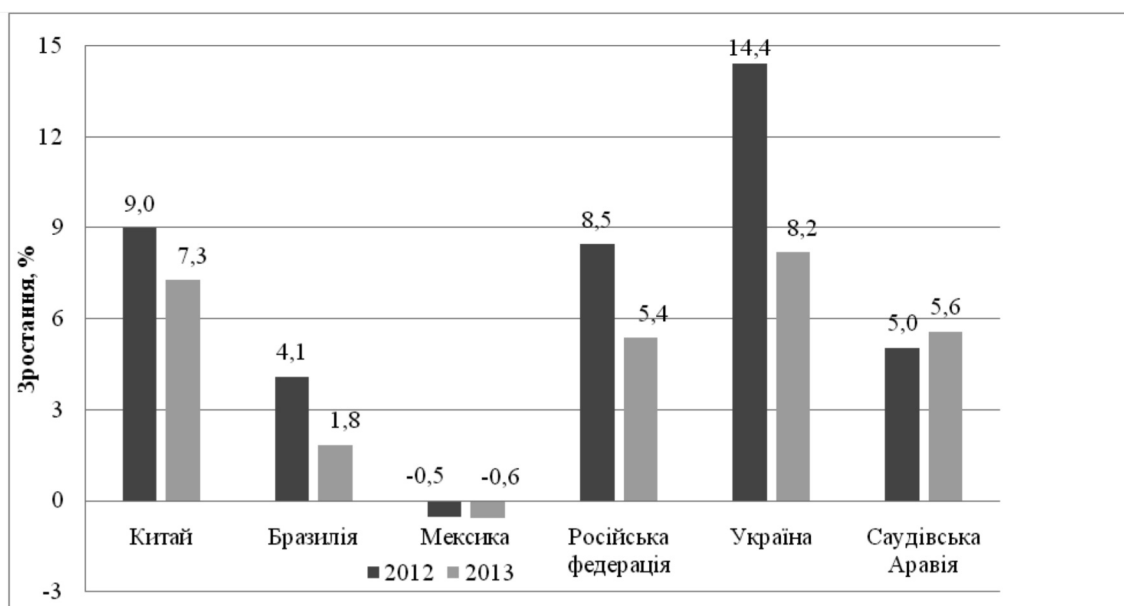

Рис. 3 Динаміка зростання реальної заробітної плати у країнах, що розвиваються у 2012–2013 рр., %⁸

розвиваються, невдовзі його можна суттєво скоротити. Високорозвинуті країни значною мірою вичерпали потенціал для зростання, тоді як у країнах, що розвиваються та постсоціалістичних країнах

є досить резервів для швидкого економічного розвитку.

За даними МОП, середньомісячна заробітна плата в США (за паритетом купівельної спромож-

⁷Офіційний сайт державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁸Global Wage Report 2014/15: Wages and income inequality International Labour Office – Geneva: ILO, 2015. Retrieved on February 5, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_324678.pdf

ності) у 2013 р. складала близько 3 тис. доларів США (що майже відповідає середньому значенню по розвинутих країнах), тоді як у Китаї та групі країн, що розвиваються – лише близько 1 тис. дол. США. За приблизними оцінками, середня місячна заробітна плата у світі складає майже 1,6 тис. дол. США. За останнє десятиліття розрив в оплаті праці між розвинутими країнами, та країнами, що розвиваються, суттєво скоротися і це відбулося в основному за рахунок стрімкого зростання заробітної плати у країнах, що розвиваються, адже у високорозвинутих країнах спостерігається стагнація заробітної плати та навіть її зниження у деяких країнах⁹.

В Україні на тлі масштабної девальвації національної валюти відбувається стрімке падіння середньомісячної заробітної плати. Так, у грудні 2013 р. середня заробітна плата становила 3265 грн., або майже 400 дол. США, тоді як у грудні 2014 р. – 3476 грн., а це близько 220 дол. США (розраховано за курсом НБУ)¹⁰. Востаннє таке критичне падіння рівня доходів населення відбулося у 2008 р., тоді середня заробітна плата знизилась до 245 дол. США.

Заробітна плата – надзвичайно важливий соціально-економічний показник, адже вона є основним джерелом доходів домогосподарств як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. У високорозвинених країнах у сім'ях, у складі яких є принаймні один член працездатного віку, заробітна плата становить 70–80% сукупного доходу, цей показник суттєво варіює залежно від країни. За даними МОП, у країнах, що розвиваються, частка заробітної плати в сімейному доході є суттєво нижчою і складає від 50–60% в Аргентині і Бразилії до 40% в Перу і 30% у В'єтнамі. У цих країнах, порівняно із високорозвинутими, є значно вищими доходи від samozайнятості, особливо це поширено серед представників незаможних груп.

Варто зазначити, що незалежно від рівня економічного розвитку країн, джерела доходів у верхньому та нижньому децилях домогосподарств є більш диверсифікованими, ніж у сімей із середнім рівнем статків, які визначальним чином залежать від заробітної плати. Розвинуті країни в основному надають доволі серйозну матеріальну підтримку малозабезпеченим домогосподарствам, тоді як у решті країн

бідні верстви переважно виживають за рахунок samozайнятості. У найбіднішому децилі в США заробітна плата складає майже половину сімейного доходу, тоді як в Італії – 30%, Франції – 25%, Великобританії – 20%, Німеччині – 10%, в Румунії – лише 5%. Серед груп із середнім і високим рівнем доходів заробітна плата майже у всіх країнах складає левову частку доходу домогосподарств, що сягає 80% і більше в Німеччині, Британії та США¹¹.

У країнах, що розвиваються, і країнах з ринковою економікою у найбіднішому децилі заробітна плата складає від 50% в Російській Федерації до 10% у В'єтнамі. У структурі доходів домогосподарств середнього класу в Аргентині, Бразилії, Китаї та Російській Федерації частка заробітної плати поступово збільшується, проте знижується в групах з найбільш високим рівнем доходів.

У 2013 р. в Україні у структурі доходів домогосподарств заробітна плата складала 50,8%, причому у 2000 р. цей показник становив 37,1%. У нашій країні диверсифікація доходів відбувається не за рахунок активізації samozайнятості, а за рахунок зростання обсягу соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, різних видів допомог) – з 2000 по 2013 рр. їх частка у структурі сукупних доходів зросла з 15,9% до 27,2%. Найвищі показники samozайнятості в Україні зафіксовано у 2007–2010 рр., причому пік припав на посткризовий 2010 р. (6,2%)¹².

У світі спостерігається суттєва диференціація не лише в рівнях оплати праці, але й на основі інших чинників: існують відмінності в оплаті праці чоловіків і жінок, в оплаті праці місцевого та приїжджого населення, формально та неформально зайнятих¹³. Відмінності в заробітній платі можна класифікувати як «обґрунтовані», тобто такі, що залежать від рівня розвитку людського капіталу (досвід та професійна майстерність, рівень освіти, сфера зайнятості) та характеристик ринку праці, і «незрозумілі», тобто такі, які теоретично не повинні впливати на розмір заробітної плати, ці характеристики зумовлюють диференціацію в оплаті праці, яка залишається після вирахування впливу «обґрунтованих» чинників (наприклад, наявності дітей).

Автори доповіді МОП «Оплата праці 2015/15: заробітна плата та нерівність за доходами» дово-

⁹Global Wage Report 2014/15: Wages and income inequality International Labour Office – Geneva: ILO, 2015. Retrived on February 5, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_324678.pdf

¹⁰Офіційний сайт державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹¹Global Employment Trends 2014: Risk of a jobless recovery? / International Labour Office. Geneva: ILO, 2014. Retrived on February 8, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf

¹²Офіційний сайт державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹³Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні / Демографія та соціальна економіка. 2011. № 1(15). С.39-47.

дять, що в разі усунення таких незрозумілих відмінностей, гендерна диференціація в оплаті праці набуде нової полярності, особливо це буде помітно у Бразилії, Литві, Росії, Словенії і Швеції, окрім того, гендерна диференціація майже зникне в половині включених у вибірку розвинутих країн. Що стосується відмінностей в оплаті праці мігрантів та місцевого населення, усунення незрозумілих відмінностей також призвело б до вирівнювання їх заробітної плати, а в деяких країнах (Німеччина, Данія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща та Швеція) мігранти могли б заробляти навіть більше, ніж місцеві. Варто зазначити, що в Чилі працівники-мігранти в середньому заробляють більше, ніж місцеве населення. Непояснені відмінності також відіграють вагомую роль у диференціації оплати праці офіційно та неформально зайнятих, проте різниця в оплаті праці цих категорій працівників визначальним чином зумовлена так званими «обґрунтованими» чинниками¹⁴.

В Україні, за даними офіційної статистики, гендерна диференціація в оплаті праці перевищує 20%, це в основному зумовлено тим, що жінки традиційно зайняті у сферах з низькою оплатою праці: освіта,

охорона здоров'я, культура, побутове обслуговування та соціальне забезпечення. Серед зайнятих у цих сферах – близько 70% жінок.

Рівень заробітної плати суттєво варіює залежно від типу зайнятості – за умов неформальної зайнятості зазвичай заробітна плата є нижчою, умови праці гіршими, а ризики втратити роботу вищими, проте також існують й позитивні аспекти, які виявляються у гнучкості трудових відносин та робочого часу, можливості працювати на іноземного роботодавця без виїзду за межі своєї країни тощо, і основне – це просто можливість працювати, якої людина не знайшла в офіційному секторі. У світі, за підрахунками МОП, неформальна зайнятість найбільш поширена у країнах Азії та Тихоокеанського регіону, Африці та країнах Латинської Америки – за підрахунками експертів, там в середньому 40–50% зайнятих працюють на таких умовах. У країнах південно-східної Європи та пострадянських країнах цей показник значно нижчий і коливається від 15 до 30%¹⁵ (рис. 4).

Суттєве підвищення заробітної плати у період з 2000 р. сприяло зниженню рівня соціально-економічної нерівності та бідності. Проте у низці країн Південно-східної Європи та СНД (Вірменія, Грузія,

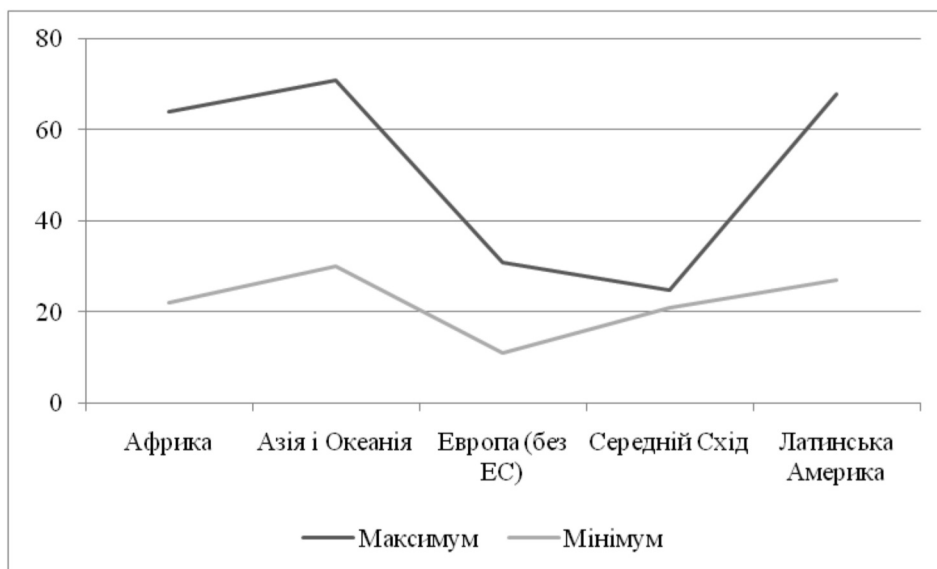

Рис. 4. Частка неформально зайнятих за розрахунками МОП, 2011 р.¹⁶

¹⁴Global Wage Report 2014/15: Wages and income inequality International Labour Office – Geneva: ILO, 2015. Retrived on February 5, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_324678.pdf

¹⁵Global Employment Trends 2014: Risk of a jobless recovery? / International Labour Office. Geneva: ILO, 2014. Retrived on February 8, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf

¹⁶Global Employment Trends 2014: Risk of a jobless recovery? / International Labour Office. Geneva: ILO, 2014. Retrived on February 8, 2015 from http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_233953.pdf

Таблиця 1

Нерівність та бідність у деяких країнах південно-східної Європи та СНД, 2007-2012 рр.

Країна	Індекс Джині		Рівень бідності, %	
	2007	2012	2007	2012
Вірменія	29,8	30,3	27,6	32,1
Білорусь	28,7	26,4	7,7	6,3
Грузія	40,6	42,1	20,1	14,8
Казахстан	29,6	28,5	12,7	2,9
Киргизстан	33,4	33,4	35,0	38,0
Російська Федерація	39,2	39,7	13,3	10,7
Туреччина	38,4	24,6	8,4	2,3
Україна	29,6	24,6	7,1	9,1

Джерело: за даними Світового банку¹⁷.

Російська Федерація) відбулося поглиблення нерівності, про що свідчить зростання індексу Джині. Разом з тим, в Україні, Вірменії та Киргизстані підвищились показники бідності (табл. 1).

Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень характеризують ситуацію з бідністю в Україні у 2012–2013 рр. як невизначену, адже стагнація в економіці і рівні життя населення призвела до поступового звуження споживчих можливостей сімей, внаслідок чого загострилась проблема абсолютної бідності. Щодо монетарної бідності, то у 2013 р. з'явилися тенденції, яких раніше не фіксували:

- показники доходів та витрат описують різноспрямовану динаміку процесів та явищ за всіма без винятку індикаторами бідності;

- вперше спостерігається підвищення глибини бідності та погіршення структури бідного населення на фоні незначного зниження її рівня¹⁸.

В Україні показники бідності певним чином корелюють з рівнем заробітної плати. Посилення глибини бідності та розшарування серед бідного населення може свідчити про становлення певного контин-

генту бідних, у яких практично немає шансів змінити цей статус. Саме тому важливим є не лише загальне збільшення доходів населення, а підвищення доходів найменш забезпечених верств населення.

Висновки. Україна, як більшість країн, що розвиваються, має серйозний потенціал до зростання, до підвищення рівня і стандартів життя населення. Незважаючи на те, що за рівнем заробітної плати наша країна є однією з найбідніших серед Європейських країн, темпи зростання заробітної плати свідчать про наявність резервів для серйозного економічного поступу.

Оплата праці відіграє визначальну роль у подоланні соціально-економічної нерівності, її регулювання як прямими так і опосередкованими методами, а також за допомогою системи соціальних трансфертів може сприяти зменшенню соціальної напруги та майнового розшарування населення. В умовах тотального дефіциту державного бюджету та девальвації національної валюти критичним є забезпечити робочі місця для малозабезпечених категорій населення, а також їх адресну підтримку.

¹⁷World Development Indicators database. The World Bank. Retrived on February 8, 2015 from <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>

¹⁸Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2014. – 380 с.